

ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Актуальність дослідження. У вітчизняному правознавстві все інтенсивніше проявляється інтерес до вивчення юридичної конструкції. Це стосується переважно галузевих дисциплін, а не загальнотеоретичних досліджень. Новітні розробки в цій сфері, як правило, концентруються на аналізі та оцінці конкретних юридичних конструкцій, уже вбудованих в українську дійсність. За межами обговорення залишаються загальні питання природи та функціонування юридичної конструкції, зокрема правила й принципи їх створення, умови ефективності, принципи співорганізації в ефективно діючу систему, умови «перенесення» з однієї правової системи (галузі) в іншу, механізми функціонування та взаємодії тощо.

Таким чином, як і раніше відсутні загальнотеоретичні розробки цієї тематики, без яких видається неможливим вирішення завдань удосконалення правового регулювання.

Постановка проблеми. Розробка теоретичних і прикладних питань юридичної техніки, орієнтованих на структурування правової інформації, висвітлена у фундаментальних працях представників як галузевих юридичних наук, так і фахівців із теорії права. Різні аспекти юридичної техніки вивчали українські спеціалісти, зокрема В. Копейчиков, Л. Луць, І. Онищук, Л. Пригара, П. Рабінович, В. Риндюк, О. Скакун, І. Шутак та інші, а також зарубіжні дослідники В. Баранов, Р. Бержерон, С. Варга, М. Давидова, Р. Ієринг, М. Тарасов та інші.

Тому метою статті є розкриття питання юридичної конструкції як засобу юридичної техніки, здійснення аналізу еволюції ідеї юридичної конструкції в історичному розвитку континентальної юриспруденції та формування основних підходів до її концептуалізації.

Виклад основних положень. Оскільки розробка юридичних конструкцій як регулятивних засобів здійснюється юридичною наукою, виправдано розглядати їх як утворення, на яких «віддруковується» юридичне мислення та юридичне знання. У зв'язку із цим спеціальне дослідження юридичних конструкцій у межах загальної теорії права відкриває перспективи виявлення підстав та особливостей правознавства як теоретичної дисципліни.

Поняття «юридична конструкція» висвітлюється у фаховій літературі переважно в контексті питань юридичної техніки. Ця традиція сформована історично й підтримується певними підходами до розуміння природи, місця й ролі юридичної конструкції в праві та правознавстві.

Варто згадати, що уявлення про юридичну техніку як особливий напрям та сферу юриспруденції почали формуватися в європейській правовій традиції під впливом ідей школи природного права, яка розглядала засоби та прийоми класичної юриспруденції виключно як прикладне знання, техніку. Прагнучи до побудови науки права в природничо-науковій гносеологічній установці й залишаючи за традиційною юриспруденцією лише сферу тлумачення й систематизації позитивного

права, школа природного права обґрунтовувала ставлення до неї як до технічної юриспруденції [12, с. 18].

У статті, згадуючи про юридичну конструкцію, ми маємо на увазі той аспект її природи, який традиційно обговорюється в межах юридичної техніки. У цьому ж контексті юридична конструкція розглядалася протягом усієї історії цього поняття, у тому числі в радянському правознавстві. Тому ми можемо обґрунтовано припускати, що саме сфера юридичної техніки є такою сферою, де юридичні конструкції виявляють свою сутність максимально розгорнуто.

Юридичне конструювання як професійний прийом юридичної діяльності має тривалу історію. У літературі підкреслюється його зв'язок з особливостями континентального юридичного мислення, орієнтованого на сприйняття конкретних ситуацій крізь призму типізованих абстракцій.

Термін «юридична техніка» охоплює загалом як законодавство, так і правозастосовну діяльність. Хоча юридична техніка часто згадується в літературі як інструментальне ноу-хау законодавства, інструментальних навичок, що охоплюють царину судових рішень та застосування закону. Юридична техніка слугує «мостом» між законом та його практичною реалізацією [17, с. 2].

Основи континентальної догматичної традиції правознавства були закладені глоссаторами (XII – XIII ст.), які використовували юридичні конструкції як засоби аналізу римського права. На цьому етапі склад і розробленість юридичної конструкції є одним із показників техніко-юридичного рівня розвитку цієї галузі права, ступеня розвитку в ній нормативних узагальнень [1, с. 155].

У категоріальному складі правових досліджень юридична техніка затвердилася й набула розгорнутого осмислення в XIX ст. У подальшому ставлення правників до юридичної техніки, розуміння її сутності та призначення були дуже різноманітними. При цьому, однак, незалежно від концептуальних розбіжностей дослідників, її значення для права й правознавства оцінювалось як дуже суттєве. Певної «другорядності» розробкам юридичної техніки надано в юридичній літературі радянського періоду. Сфера досліджень нерідко звужувалась до розгляду прийомів і правил викладення змісту й оформлення нормативно-правових актів, їх публікації та систематизації, тобто техніки законодавчої діяльності [12, с. 19].

Дослідницька ситуація почала помітно змінюватися в останні десятиліття. Сьогодні юридична техніка стає не лише сферою спеціальних галузевих розробок, а й предметом розгорнутих теоретичних досліджень. В умовах кардинальної зміни соціокультурної ситуації в країні, залучення України до системи глобальних процесів сучасного світу актуалізацією проблем порівняльного правознавства важливо розвивати дослідження юридичних конструкцій у контексті власного змісту права, у структурах предмета й методу юридичної науки.

Вивчення юридичної техніки передбачає суттєву інтелектуальну підготовку. Гарне засвоєння юридичної техніки допомагає юристам у їхньому професійному житті. Існує сильний мотив для того, щоб мати хорошу техніку під час роботи із законодавством. У XXI ст. обсяг оброблюваної інформації зростає, у той час як кількість потенційно здатних для обробки правового матеріалу залишається незначною.

Одним з основних засобів боротьби із цією ситуацією є покращення методів роботи з правовим матеріалом [16, с. 1].

Найбільш загальними прийомами та засобами юридичної техніки, які належать до всіх її видів, є юридична термінологія, юридичні конструкції, мовно-стилістичні прийоми та правила викладу змісту нормативно-правових актів, правові презумпції, правові фікції тощо.

За змістом юридична техніка складається з технічних засобів (інструментів) та технічних прийомів. Технічні засоби поділяють на такі види:

1) засоби юридичного вираження волі суб'єктів юридичної діяльності (правові презумпції, правові фікції, юридичні конструкції);

2) засоби словесного викладу правових приписів (правова термінологія, правова стилістика) [4, с. 32–33].

Усунення юридико-технічних дефектів у чинному законодавстві, а також їх попередження можливі за певних передумов і за допомогою певних засобів. Їх можна розподілити на теоретичні та практичні. До перших належать наукові положення, висновки, рекомендації, конструкції з юридико-технічних питань, а до других – нормативно-правові акти та організаційні заходи [11, с. 21].

Р. Ієринг, розкриваючи значення юридичних конструкцій для правотворчості, вказував: «Особливість систематичної діяльності в праві полягає в тому, що вона не тільки, як і в будь-якій іншій науці, розміщує окремі частини за їхніми місцями, але що цей формальний процес має речовий вплив на правовий матеріал, і що цією процедурою проводиться внутрішнє перетворення правових положень. Правові положення набувають певним чином вищого стану поєднання, відкидають свою форму наказів і заборон і перетворюються на елементи та якості правових інститутів. Так виробляються з них, наприклад, поняття інститутів, сутність правових дій, властивості осіб, речей, прав, підрозділів будь-якого роду тощо» [10, с. 143].

Р. Ієринг досить широко розумів юридичну конструкцію. Особливо помітний цей факт на прикладах, якими він ілюструє її закони. У них конструкціями називаються й поняття, і теорії, і положення закону, і подібні, здебільшого неконструктивні, явища. Водночас Р. Ієрингом була висловлена ключова ідея про пізнання права шляхом аналізу будови правових тіл та їх системи [13, с. 42].

За визначенням Р. Ієринга, юридична конструкція – це один із засобів юридичної техніки та природно-історичний метод обробки правового матеріалу. Юридична конструкція, таким чином, є пластичним мистецтвом юриспруденції, предметом і метою якого є юридичне тіло. Юридичне конструювання – художня обробка юридичного тіла [6].

Основне значення юридичної конструкції полягає в тому, що вона дає готовий типовий зразок, схему, у яку «зодягнеться» правовий матеріал. Ці схеми відіграють важливу роль у різних сферах правової дійсності. Так, у сфері правотворчості використання юридичних конструкцій полегшує формулювання нормативних приписів, надає нормативно-правовим актам чіткість, логічність, послідовність, забезпечує формальну визначеність права. При цьому певною мірою юридичні конструкції обмежують вільний розсуд законодавця, вимагаючи від нього дотримання

законів правової логіки, змушуючи висловлювати свою думку заздалегідь заданими структурами мислення.

Під час тлумачення права конструкція слугує засобом пізнання його змісту, певним чином організовуючи мисленнєву діяльність інтерпретатора. Зміст юридичних конструкцій не відображає «об'єктивної реальності», а народжується зі співвідношення з іншими текстовими структурами, у результаті інтерпретації.

У процесі правореалізації юридична конструкція є засобом встановлення юридично значущих фактів, задаючи набір тих обставин, які необхідні для правильного втілення в життя правового веління.

У правозастосовній діяльності елементи юридичної конструкції зіставляються з фактичними обставинами. Застосовуючи юридичну конструкцію до певних суспільних відносин, правозастосовувач вирішує питання щодо юридичної кваліфікації цих відносин, про вибір норми права, необхідної для їх урегулювання.

Серед прикладів юридичних конструкцій можна виокремити такі:

1) загальні юридичні конструкції, які використовуються в усіх галузях права. Їх досить багато (наприклад, юридична конструкція суб'єктивного права, юридичного обов'язку);

2) конструкції прямої демократії, представницької демократії, легітимності, громадянства, федералізму тощо (конституційне право);

3) конструкція загального інтересу, що породила поняття публічної влади (адміністративне право). У цьому випадку доводиться оперувати конструкціями адміністративних актів, заходів із підтримки громадського порядку, надання громадських послуг тощо;

4) конструкції бюджетного фінансування державних органів, прямі податки, непрямі податки, податкові збори тощо (фінансове право);

5) конструкція власності (цивільне право) [14, с. 274–275].

Інші конструкції мають доповнювальний характер, тобто розвиваються як відгалуження однієї базової концепції. До них належать такі:

– конструкції державної, муніципальної, спільної, інтелектуальної власності;

– конструкція договору (купівлі-продажу, оренди тощо);

– конструкції зловживання правами, рухоме майно, нерухоме майно, речові права, особисті права, відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, тощо;

– конструкції товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерного товариства, акцій, облігацій тощо;

– конструкції колективного договору, трудового контракту, прийому на роботу, звільнення тощо (трудова право);

– конструкції складу злочину, посадові злочини, військові злочини, економічні злочини, алібі, пом'якшувальні обставини, обтяжуючі обставини, крайня необхідність, необхідна оборона (кримінальне право);

– конструкції визнання держави, міжнародного звичаю, нейтралітету, стану війни тощо (міжнародне право) [14, с. 275].

Конструкція договору, наприклад, складається з таких елементів:

- 1) сторони договору;
- 2) предмет договору;
- 3) права та обов'язки сторін;
- 4) санкції за невиконання зобов'язань [14, с. 275].

Якщо в нормативно-правовому акті не відобразити один із цих елементів договірних відносин (наприклад, санкції), конструкція не буде мати правового характеру.

Конструкція кримінально-правових відносин включає такі складові:

- 1) об'єкт – охорона прав і свобод людини й громадянина, власності та інших законодавчо визначених суспільних відносин і цінностей;
- 2) суб'єкт – учасниками кримінально-правових відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з іншого – держава, що виступає в особі уповноважених на те органів (це, зокрема, органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, суд);
- 3) зміст – характеризується особливим колом прав та обов'язків учасників правовідносин [3, с. 11].

Як приклад цивільно-правової конструкції можна розглянути конструкції у сфері майнових та особистих відносин подружжя. Цивільно-правовий характер шлюбного договору не означає відсутності специфічних рис, притаманних лише цьому виду правочинів, що дозволяє відрізнити його від інших цивільно-правових договірних конструкцій. Існування таких особливих рис (ознак) шлюбного договору обумовлене особливим суб'єктним складом цього правочину та специфікою сімейних відносин. Шлюбний договір можна, безумовно, визначити як один із видів цивільно-правових договорів у тих країнах, у яких він урегулює виключно цивільно-правові відносини (Німеччина) [8, с. 14].

Значення юридичної конструкції для правової науки полягає в тому, що, демонструючи зв'язок і єдність усіх елементів певного явища, конструкція дозволяє зрозуміти його природу, різновиди та тим самим пізнати правову реальність. Дослідження юридичної конструкції дозволяє отримати більш узагальнені й поглиблені знання про реально існуючі правовідносини. У зв'язку з тим, що модель являє собою аналог об'єкта, її вивчення дає знання про сам об'єкт [1, с. 156].

Юридична конструкція як спеціально-юридичний засіб юридичної техніки – специфічна побудова нормативного матеріалу відповідно до певного типу або виду сформованих правовідносин, юридичних фактів, їх зв'язку між собою; комплекси правових засобів, які утворюють типізовані моделі, що відповідають своєрідним різновидам суспільних відносин. Використання юридичних конструкцій полегшує формулювання норм права, надає нормативній регламентації суспільних відносин чіткості та визначеності, відображає складну структурну побудову врегульованих правом суспільних відносин, юридичних фактів або їхніх елементів, а також юридичні конструкції є засобом встановлення юридично значущих фактів і засобів тлумачення норм права [14, с. 78].

Юридична конструкція фіксує найбільш стійкі, визначальні риси й елементи права, тим самим забезпечуючи наступність і безперервність його дослідження, поглиблення знань про нього. Конструкція становить ядро правового знання й транслює через епохи, зберігаючи свою цінність незалежно від філософських картин

світу, етичних імперативів і наукових парадигм.

Згідно з дослідженнями І. Онищука, за часів Юстиніана у створенні цілісних абстракцій на матеріалі розрізнених юридичних приписів уперше виражається діяльність зі створення юридичних конструкцій. Юридичне конструювання в цьому випадку виникає саме у своєму процесуально-генетичному вигляді як процедура побудови цілісних утворень (понять) із розрізнених, окремих розпоряджень римського права, а також з'єднання цих понять у систему. Відомий німецький дослідник Р. Ціммерман у своїй фундаментальній праці підкреслює, що після Юстиніана правознавці поставили перед собою завдання конструювати логічно несуперечливу доктринальну систему на основі римських правових джерел – на основі, яка була справжньою купою руїн. Р. Ціммерман відзначає, що римські юристи залишили в спадок своїм послідовникам нагромадження казуїстичних правил, які необхідно було раціоналістично осмислити й перетворити на систему [9, с. 129].

До такої оцінки приєднується й англійський дослідник Е. Метцгер, який у роботі «Римські судді, прецедентне право і принципи юридичного процесу» зазначає, що традиційне уявлення про стрункість і логічність римського права склалося багато в чому тому, що римське право аналізувалося крізь призму понять пізнішого часу. Далі автор обґрунтовує точку зору, згідно з якою римське право не можна розглядати як систему прецедентів, подібних до тих, що утворюють англійське право.

У сучасному правознавстві вже з'явилися істотно відмінні, ніж у радянській юриспруденції, трактування поняття «юридична техніка». Так, А. Лисюткін вкладає в зміст цього поняття «сукупність правил, прийомів і методів, що використовуються в професійній юридичній діяльності з метою забезпечення її високих результатів» [5, с. 10].

Первісно техніко-юридичне значення юридичної конструкції полягало в тому, що вона, як і всі засоби юридичної техніки, є в результаті способом подолання «стихійності» права. Це подолання досягається завдяки тому, що позитивно-правові норми перетворюються на принципово інші абстрактні поняття, «співмірні» з мисленням. Позитивне право стає не стільки системою норм, скільки системою понять, виражених у нормах, по суті вербалізованих у позитивно-правових нормах юридичним мисленням [9, с. 130].

Юридична конструкція виконує функції найважливішого доктринального засобу [1, с. 157].

Одним із перших, хто принципово відходить від технічного розуміння юридичних конструкцій, є С. Алексєєв, який розглядає їх як органічний елемент власного змісту права, що народжується спочатку спонтанно, у самому житті, на практиці в результаті процесу типізації. Значення юридичних конструкцій, на погляд автора, таке велике, що власний розвиток права, його самобутня історія – це історія становлення й удосконалення юридичних конструкцій. Відповідно, гідність тієї чи іншої юридичної системи – це значною мірою досконалість характерних для неї юридичних конструкцій. Генетичний підхід до розуміння юридичної конструкції, її трактування як власного змісту права, крім позначення нових горизонтів юридичного дослідження, вважаємо надзвичайно плідним для подолання

сформованого в межах соціально-економічного детермінізму й переважаючого в юридичній науці ставлення до права лише як до форми, що не має «власної історії й власного змісту» [12, с. 19].

Юридичні конструкції являють собою схеми-шаблони, якими користуються компетентні органи під час розроблення юридичних документів [7, с. 104–106].

Юридична конструкція створюється в результаті відображення дійсності й у результаті абстракції. Під час її створення дослідник, суб'єкт відволікається від різноманіття видів та ознак суспільних відносин, від різноманіття їх зв'язків з іншими суспільними факторами (економікою, політикою, правосвідомістю, мораллю тощо).

Інколи виникає небезпека ототожнювати юридичну конструкцію з логічною дедукцією, теоретичними положеннями та способом правового регулювання. Названі утворення не мають відношення до юридичної техніки, вони позбавлені конструктивної природи. Під час розгляду таких утворень як юридичних конструкцій ігнорується не лише законодавчо-технічний «родовід» розглянутого явища, а й його конструктивна природа [13, с. 76].

Юридична конструкція (як будь-яка модель) є спрощеним варіантом суспільних відносин або їх елементів, урегульованих правом. Інколи в юридичній літературі замість терміна «конструкція» вживається термін «модель». Тому якщо традиційно прийомом правової техніки називається «юридична конструкція», а не «юридична модель», то необхідно дотримуватися єдності опису [15, с. 8–13].

А. Дутко вважає, що оскільки юридичні конструкції є моделями структури правовідносин та інших правових явищ, є гомоморфними моделями, то їх використання дозволяє законодавцю закріпити в приписах закону повний склад елементів певних явищ у такий спосіб, щоб між приписами та явищами, які ними регламентуються, існувала однозначна відповідність, а це в цілому сприяє досягненню точності й визначеності змісту законів. Також автор зазначає, що юридичні конструкції є засобами формування саме нормоутворюючих приписів (регулятивних, охоронних, захисних), які виражають зміст юридичних норм і виступають формами їх відображення в тексті законів [2, с. 40].

Для формування регулятивних приписів використовуються здебільшого відповідні галузеві конструкції регулятивних правовідносин, змістом яких є міра можливої та необхідної правомірної поведінки суб'єктів права. Для формування охоронних приписів використовуються відповідні конструкції правоохоронних відносин, змістом яких є суб'єктивне право й обов'язок відповідного компетентного органу держави щодо призначення правопорушникові міри юридичної відповідальності та суб'єктивний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних благ і цінностей, які йому належали. В основі формування захисних приписів лежать відповідні конструкції захисних правовідносин, змістом яких є суб'єктивне право потерпілого на захист свого порушеного права та суб'єктивний обов'язок правопорушника відновити порушене право потерпілого [3, с. 8].

Висновок. Юридична конструкція, перш ніж бути втіленою в законодавстві, моделюється вченими. Юридичні конструкції, які поширюються на всю систему позитивного права й визначають її характер, зміст, іменуються загальноправовими конструкціями. Вони відтворюють правові явища в гранично узагальненому

вигляді та придатні для використання в більшості галузей права.

Юридична конструкція є не лише об'єктом теоретичного аналізу, а й елементом юридичної практики (правотворчої, інтерпретаційної та правозастосовної).

Ефективність застосування юридичної конструкції можна підвищити за допомогою посилення гармонізації дії всіх нормативно-правових актів. Для цього необхідний спеціальний галузевий аналіз юридичних конструкцій правозастосовних та інтерпретаційних актів. Вдалі зразки формулювання й реалізації цих самотвірних прийомів юридичної техніки за певних умов можуть бути сприйняті також правотворчою практикою.

Література

1. Давыдова М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии : [монография] / М.Л. Давыдова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с.
2. Дутко А.О. До питання про ознаки юридичних конструкцій / А.О. Дутко // Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи : матер. Другої звітної наук. конф. (м. Львів, 29 лютого 2008 р.) / Т.В. Курило (упоряд.). – Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 39–41.
3. Дутко А.О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.О. Дутко ; Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 20 с.
4. Дутко А.О. Юридична техніка: види та зміст / А.О. Дутко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 3. – С. 25–33.
5. Лисюткин А.Б. Юридическая техника и правовые ошибки / А.Б. Лисюткин // Государство и право. – 2001. – № 11. – С. 22–28.
6. Иеринг Р. Юридическая техника / Р. Иеринг. – СПб., 1906. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russiun-lawyers.ru/art.shtml>.
7. Нормография: теория и методология нормотворчества : [учеб.-методолог. пособие] / под ред. докт. юрид. наук Ю.Г. Арзамасова. – М. : Академический Проект ; Триеста, 2007. – 560 с.
8. Олійник О.С. Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.С. Олійник ; Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємства НАПрН. – К., 2009. – 23 с.
9. Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : [монографія] / І.І. Онищук. – Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. – 228 с.
10. Пономарев Д.Е. Генезис и сущность юридической конструкции : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / Д.Е. Пономарев ; Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 2005. – 175 с.
11. Рабінович П.С. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми / П. С. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2(13). – С. 18–28.
12. Тарасов Н.Н. Юридические конструкции: теоретическое представление и методологические основания исследования / Н.Н. Тарасов // Юридическая техника. – 2013. – № 7. – Ч. 2. – С. 18–25.
13. Чевычелов В.В. Юридическая конструкция (Проблемы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / В.В. Чевычелов ; Нижегородская академия МВД России. – Нижний Новгород, 2005. – 180 с.
14. Шутак І.Д. Юридична техніка : [навч. посібник для вищ. навч. закл.] / І.Д. Шутак, І.І. Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.
15. Шутак І.Д. Теория и практика оговорок в праве: система понятий : [терминологический словарь] / И.Д. Шутак. – СПб. : Санкт-Петербургский ун-т МВД России ; Алетей, 1999. – 203 с.
16. Enright C. Summary of Legal Method [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.simplifylaw.com/.../ChrisEnrightSLWC08Paper.pdf.
17. Varga C. Doctrine and technique in law / C. Varga // Internationales Rechtsinformatik Symposium : Kolloquium Philipps (Rechtstheorie) (Salzburg, 26–28 Februar 2004 year) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.univie.ac.at/ri/IRIS2004/.../Phil/Csaba_Phil.doc.